

A Duna menti népek hagyományos műveltsége¹

Terjedelmes tanulmánykötet jelent meg az 1991-es esztendő végén a Magyar Néprajzi Társaság kiadásában: a könyvben a térség hat országának, azaz az egész magyar nyelvterületnek több mint száz rangos hivatásos és önkéntes, magyar vagy nemzetiségi néprajzkutatója foglalkozik a Duna mente népeinek, nemzetiségeinek hagyományos műveltségével. Az etnikailag tarka Kelet-Közép-Európa kulturális sokfélesége már első pillantásra érzékelhető benne, a közzétett tanulmányok a tárgyi és a szellemi néprajz szintje minden területét érintik, a legváltozatosabb történeti, gazdasági, szociológiai, statisztikai, társadalom-néprajzi stb. vonatkozásokat boncolgatják, modern szaktudományos eszközökkel. A magyarországi magyarok és más nemzetiségű néprajzi csoportok, a határainkon kívül élő magyarok és más etnikumok, nemzetiségek – egyazon sorsközösség tagjaiként fordítják egymás felé szellemi arcukat a könyvben.

A *Duna menti népek hagyományos műveltsége* című kötet a magyar néprajzi társadalom tisztelgése annak az *Andrásfalvy Bertalan* néprajztudósának a 60. születésnapján, akinek nagy hatású tanulmányai, a különböző hagyományt őrző etnikumok sajátos vonásainak történeti-gazdasági magyarázataira kidolgozott elméleti-elvi szempontrendszere, egész tevékenysége a magyar tudományosság legértékesebb hagyományait vitték tovább, és talán meghatározóan hatottak a magyar néprajzkutatás fejlődési irányára az elmúlt néhány évtizedben. Az ünnepektől kolléga munkásságát, helyét, jelentőségét a magyar néprajztudományban *Hofer Tamás* méltatja, „a tudománytörténet mér-

tékével”. Írásából *Andrásfalvy* szellemi kötődéseiről és indítatásairól, gyűjtő és elemző munkája állomásairól, kutatási témáiról kapunk számvetést. Méltatása kiemeli a jubiláns elkötelezettségét a népi műveltség eszméjéhez: ő „vette át és vitte tovább korunkban a népi kultúrának s a néprajztudománynak azt a reformkorig visszavezethető felfogását, amely a nemzeti műveltség mély alaprétégét, egységének lehetőségét, a nemzet identitásának s nemzetként való megmaradásának zálogát a paraszti hagyományban látta, látja”. De belső lendülete, érzelmi azonosulása sem vitték túl a tudományosság határain, szemlélete, nemzetközi visszhangú írásai mindig is példásan mentesek az elfogultságtól, a mások kirekesztésétől, a romantikus mítoszoktól. Az angol nyelven is közreadott méltatást az ünnepektől tudós munkásságának 1954–1991 közötti irodalmi jegyzéke követi.

Ennek a népi kultúra értékeinek újszerű, zavaroktól mentes szemléletének, a velünk egy fedél alatt lakó és lakott népek értékei iránti érdeklődésnek, és nem utolsósorban az időszzerű tudománypolitikai elvek jegyében cselekedett a kötet szerkesztője, *Halász Péter* akkor, amikor ekképp kiszélesítette a tanulmánygyűjtemény horizontját. A könyv szerkesztési szempontjai így eleve a modern európai szellemiség eszméjét, az egymáshoz a megismerésen keresztül történő közeledést képviselik. A térségünkben a gyakran közös művelődés-földrajzi, gazdaság- és szociál-történeti, politikai feltételek között kialakult eltérő származású, nyelvű, kultúrájú közösségek életének ismerete mindinkább tudományos követelmény is. A többetnikumú környezet kulturális komplexitása olyan kiindulópont, amely elfogadja, hogy a jelenségek nem mindig különíthetők el etnikus specifikumként. S amennyiben mégis, a különbözőségek is – mint például az ún. nemzeti jellemvonások – elsősorban a történelmileg kialakult eltérő értékrenddel, s az ebből következő életformabeli és magatartásbeli különbségekkel magyarázhatók.

A „hagyományos műveltség” rugalmasan értelmezett fogalomnak bizonyul, különböző területeinek, vonatkozásainak eltérő szempontú, módszerű megközelítéseibe ugyanúgy beleférnek a legtöbbször néprajzi

¹A *Duna menti népek hagyományos műveltsége*. Tanulmányok *Andrásfalvy Bertalan* tiszteletére. Csoma Zsigmond, Gyivicsán Anna, Kriza Ildikó, Lackovits Emőke közreműködésével szerkesztette *Halász Péter*. Kiadja a Magyar Néprajzi Társaság. Bp., 1991. 760 old. – A tanulmányok címeit lásd a *Honismeret* 1992. 2. száma 134. oldalán.

jellegű tanulmányok mellett a határtudományos, tudományközi íráskor is. A kötet tanulmányai hat nagy témakörbe csoportosítottak: Ezek: *Nemzet, nemzetiség, néprajztudomány. Termelő kultúra. Életkörülmények, életmód. Társadalom, szokásformák. Népi vallásosság, hitvilág. Népköltészet.*

A legelső tematikus fejezetcsoport áttekintő jellegű tanulmányokkal indul, melyek a magyar néprajzkutatás kialakulásáról, fejlődéséről, kezdeti intézményesüléséről, határokon belüli vagy kívüli sorsfordulóiról szólnak. Ezek az írások egyúttal tudósítások is, összefoglaló jelentések a szakterület eredményeiről. A továbbiakban nemzetiségi vagy néprajzi csoportok kulturális környezetének, etnikus identitásának kérdései vetődnek fel, egy-egy kisebb-nagyobb közösség – dél-erdélyi magyar szórványok, békéscsabai szlovákok, bátyai lakosok stb. – konkrét példáján. Jellemző, hogy a szerzők akárcsak a többi tanulmány esetében – a kiválasztott aspektust sohasem elkövetik, hanem az interetnikus környezet kölcsönhatásaiban vizsgálják. A konkrét falvak, helyzetek, régiók empirikus tanulmányozása, induktív módon, gyakran vezet teoretikus eredményre is, típusok, modellek meghatározásához, általános tendenciák felfedezéséhez.

A következőkben néhány olyan tanulmányra hívjuk fel a figyelmet, amelyek vagy a téma, vagy a feldolgozás sajátos vonásaival jól reprezentálják a tanulmánykötet szellemiségét.

A hazai szlovákság elkötelezett kutatója *Gyivicsán Anna*, aki írásában (melyet szlovák nyelven is közreadott a békéscsabai 1990-es néprajzi konferencia közleményében) a hagyományos kultúra modelljeiről és a magyarországi szlovákok etnikus identitásáról értekezik, típusokat és anyanyelvi kulturális modelleket körvonalaz, majd több konkrét példán ábrázolja, hogy miképpen működnek napjainkban a hagyományos, anyanyelvhez kötött kulturális elemek. A hazai szlovákság különböző csoportjainak, településeinek jó ismerőjeként állítja, hogy az utóbbi időben fellelhetők köztük az etnikai jegyeket felerősítő – legtöbbször tudatos – törekvések. Ennek csak némileg mond ellent *Krupa András* megállapítása, szintén a hazai – békéscsabai – szlovákság identitását illetően, amikor tanulmányában – igaz, az 1980-as évekből való példákra hivatkozva – bizonytalanságról, identitászavarról, sőt, identitásváltásról számol be. Az azonosság-tudat néprajzi megközelítését fogalmak pontosításával és értelmezésével indítja, s követ-

keztetéseként a *nemzeti kisebbség*, a *nép csoport* és a *néprajzi csoport* fogalmakat egyúttal az identitás három szintjének tekinti. A békéscsabai szlovákok néprajzi sajátosságairól, visszaemlékezéseikről, szájhagyományaikról, hovatartozásuk kifejezési módjairól ad számot.

Mohay Tamás írásával, amely a Dél-Erdélyben élő és máig alig ismert magyar szórványokról s a velük foglalkozó – sajnálatosan gyér – szakirodalomról szól, a figyelmet szeretné felkelteni irántuk, egyúttal helyzetfeltáró és -elemző tanulmányokra biztat e téren.

Fehér Zoltán igen gazdag tudományos vitaanyagot, eltérő, sőt, ellentmondó véleményeket tár elénk, értékel és összegez a Kalocsa szomszédságában található Bátya lakosságának etnikai keveredéséről, jelenlegi kettős gyökerű kultúrájáról. E kérdés több vonatkozása nemcsak a gazdag és a közép-korig visszanyúló szakirodalom felhasználásával, hanem a lakosság viselkedéséről, szokásainak, népzenejének, kétnyelvűségének (olykor kevert nyelvűségének) személyes megfigyelésével, megtapasztalásával világítja meg.

Határtudományos vizsgálatok eredményeként született például *Fejős Zoltán* írása a viskiek század eleji kivándorlásáról Amerikába egy család történet tükrében. A megfigyelt és leírt jelenség vizsgálatáig a szociológiai esettanulmány következményeinek is megfelel – nem csupán módszertanilag (korabeli sajtóanyagok bemutatása, helyszíni kutatások, visszaemlékezések tartalomelemzése), hanem a *migráció* és a *társadalmi mobilitás* ilyen szemléletű megközelítésével is: a migrációs típusok változatait, irányait, motivációit, az amerikai megtelepülés főbb jellegzetességeit vizsgálja, majd az ottani foglalkozás alakulását követi több nemzedéken keresztül, az elszakadást a paraszti munkától, a szakképesítés szerzését, a fokozatos, de emelkedő társadalmi mobilitást.

Ugyanígy példaként hozhatjuk fel *Szabó T. Adám* elemző, gazdagon adatolt tanulmányát a kolozsvári magyar egyetem 1945 utáni megpróbáltatásairól, elsorvasztásáról és fől-számolásáról, amely inkább intézménytörténeti, nemzetiségkutatási, mint néprajzi jellegével tűnik ki, természetesen szervesen összefügg azzal a „szellemi környezetvédelemmel”, amely a „hagyományaink pusztulása vagy tudatos pusztítása” ellen irányul, a nemzetiségi közösségek védelmében.

Vöő Gabriella kolozsvári kutató témaválasztása bár egy múlt századi (alig ismert), haladó szellemű, néprajzi érdeklődésű erdély-

lyi magyar újságíró munkásságára esett, ugyanakkor egyértelműen érzékelteti annak időszerűségét, az Erdélyben együtt élő nemzetiségek közeledésének, lelki-szellemi összefogásának fontosságát: Zilahy Kiss Károly etnographicus írásai, román népköltés-fordításai, vitaanyagai bizonyítják, hogy nemcsak ösztönösen, hanem tudatosan is kereste az erdélyi népek egymás-megismerésének útjait, melyben a népköltészet, egymás hagyományainak, szokásainak kölcsönös megismerése nagy szerepet kaphat. „A lírai sorok, melyek bevezetik a zsidó menyegző leírását vagy a bánági román népviselet bemutatását, az egyúttal állásfoglalás is az emberiség, az előítéletektől mentes megismerés mellett” – írja a tanulmány szerzője.

Gertrud Benediktnek, a bécsi tudományegyetem kutatójának tanulmánya inkább a helyszíni gyűjtés és megfigyelés általuk kifejlesztett és Magyarországon is alkalmazott módszereire összpontosít, itt mégis azt az időszerű és érdekes elvi alapállását emelnénk ki, amelyben Andrásfalvy Bertalanra hivatkozik, s amely eltávolodik az egyoldalú nyelvi-nemzeti megközelítéstől, s az egy falu, egy népcsoport – itt a magyarországi németek – komplex egységét, interetnikus kapcsolatait, gazdasági-földrajzi stb. összetettségét vizsgálja, az ún. kulturális ökológia szempontjából. Eszerint „a kultúrát meghatározó legfontosabb erő a termelési forma. A nyelv, amelyre a nyelvsziget néprajzi kutatása olyan nagy súlyt fektet, számunkra csak a kulturális komplexum egy része volt. És ez volt legfontosabb kiindulópontunk is: a nyelvi határok nem a kultúra határai”.

Fügedi Márta és *Selmezi Kovács Attila* szerzőpáros írása a magyar népművészet címerábrázolásainak történetét, eredetét, térhódítását, kompozíciós sajátosságait mutatja be, szép kísérő illusztrációk párhuzamában. Országcímerünk jelenléte a néphagyományban olyan téma, amely régóta foglalkoztatja a szerző(ke)t, melységeiben ismerik: a múlt század végén a „társadalmilag igényelt hazafias érzületű népművészet fellendülése” határozta meg a címermotívum közkedveltségét, amely a magyar államiságot jelképezve úgy vált a népi díszítőművészet elemévé, hogy közben nem kötődött meghatározott tárgycsoporthoz, alapanyaghoz és funkcióhoz, hanem mintegy a nemzeti kultúra védjegyévé vált.

Andrásfalvy megfogalmazásában, „a népcsoportok a természeti adottságok és az annak alapján kialakuló technikákra alapozva kifejlesztették egymáshoz többé-kevésbé hasonló anyagi kultúrájukat. A föld

parancsol. Aki boldogulni akar rajta, annak át kell vennie az azon kialakult és jónak bizonyult anyagi kultúrát”. A paraszti kultúrákban a munkaterületeken is megvannak az interetnikus, vagy mások egyszerűen csak etnikus hagyományok. A kötet második tanulmánycsoportja a *Termelő kultúra* címet viseli, s a már említett szerkesztési szemléleten belül – hazai magyar, kisebbségi magyar, hazai kisebbségek – hagyományos népi gazdálkodásának különböző konkrét területeiről szól: pástorkodás, szőlő- és borkultúra, kertészkedés, állattartás, állatorvoslás, természetesen mindig konkrét környezethez vagy etnikai csoporthoz, netán foglalkozásbeli sajátosságához kötötte. Történeti-gazdasági adatokban is bővelkedik egy-egy írás, mint például *Molnár Istváné* az Alsó-Nyikómente földhasználati rendszereiről a XVIII. századtól a kollektivizálásig. A tájrész 15 települése elsődlegesen földművelő foglalkozású, s természeti, földrajzi adottságai nemcsak a falvak elhelyezkedésére hatottak, hanem a gazdálkodási formákat is befolyásolták. A tanulmány a földhasználati módok uralkodó változatairól, a XVIII. században általános kétnyomásos földhasználati hagyományos formáról, a XIX. század elejétől a hármasművelésű határhasználatra való áttéréssel ad képet. A XVIII. századtól íródott egyházi vizsgálószerű jegyzőkönyvek kurátori számadásai-ból kibongészett és rendszerezett adatok összefoglaló táblázata szemléletesen ábrázolja a különböző falvak határhasználati rendszereit, az áttérés időpontját. E szűk, de jellegzetes vidék ősi gazdálkodási hagyományait, a székely nép földszeretetét közvetíti hozzánk.

A dunántúli németek XVII–XX. századi szőlő- és bortermelésében kimutatható etnikai sajátosságokról ír *Csoma Zsigmond*. Közleménye nem csupán egy művelési ágon belüli gazdaság-, természettechnika- és technológiatörténet, hanem egyúttal mentalitástörténeti elemzés. A német telepések a Magyarországtól különböző mezőgazdasági ismereteinek tényállását néhány fontos, átfogó etnikus sajátosságba tömöríti. Ilyenek: a megtelepedés utáni gyors szőlőtelepítés, a szőlőbirtok feltétlen megszerzése és rendszeres művelése, az értékesítés kézben tartása, a piacorientált szemlélet és mások. Tanulmányának összehasonlító, komplex vonást kölcsönöz a többi dunántúli nemzetségekkel való összevetés, a vizsgált időszak módszereinek ismertetése.

A kulturális ökológia szemléletéhez ugyanígy hozzátartozik az *Életkörülmé-*

nyek, életmód megismerésének igénye. A tanulmánykötet következő – s e címet viselő – harmadik fejezete tematikusan ide vonatkozó írásokat gyűjti egybe. Viselettörténet és lakáskultúra, táplálkozási kultúra, mesterségek, az ezekhez kapcsolódó szokásvilág és hagyományörzés színes példáit ismerhetjük meg. *Gáborján Alice* tanulmánya a szakemberek által gyakrabban idézett és elemzett viseleti elemekhez a társadalmi hierarchián belüli alászállásával ellentétben egy „emelkedő” darab útját – a kötenyt – követi. A ruhadarab érdekes fejlődéstörténetét a XIII–XIV. századi Európától kezdve a XV. századi első magyar vonatkozásain keresztül egészen a XIX–XX. századi „magyar ruháig” kíséri, akárcsak funkcióváltozásait, az eredeti, munkát végzőknél ruhakímélő funkciójától kezdve egészen a felsőbb társadalmi osztályok női ruházódására egykor jellemző, tisztán dekoratív jellegéig.

A művelődéstörténet és néprajzi források mellett fontos szerepet kap a nyelvtudomány, a nyelvtörténet, különösen a szótörténet *Nagy Jenő* összehasonlító viselettörténeti tanulmányában. A legjelentősebb romániai magyar néprajzi vidékek (Székelyföld, Kalotaszeg, Szilágyság, Kis-Küküllő mente, Torockó, a moldvai csángóság) viseletének alapos ismerőjeként abból indul ki, hogy az öltözet az interetnikus kapcsolatok beszédes és szemléletes példája: anyaga, színe, szerkezete, díszítése nyomon követhető az évszázadok folyamán egymás mellett élő, egymással szoros kapcsolatban álló magyar, román és német (szász) nemzetiség öltözetében. Az erre vonatkozó bőséges forrásanyag birtokában különösen két jellemző ruhadarabnak – a magyar *felsőruha* és a *dolmány* – a XVI–XIX. századi erdélyi magyar, román és szász öltözetben való felbukkanását, változatait írja le.

Történeti összefüggésben és a Kárpát-medence egészére kiterjedően vizsgálja *Kisbán Eszter* választott tárgyát: a parasztok és napszámosaik nyári reggelijét. Történeti statisztikák forrásanyagának alapján táblázatot, sőt térképet állít össze, amelyeken az élelmezés leírása, a reggeli mibenléte révén kiderül: az étrendszerkezet regionálisan eltérő alapformái függetlenek a lakosság nemzetiségétől.

A hagyományos műveltség fontos elemei a népi társadalomban kialakult *szokások*, *szokásformák*, ezek vizsgálatával a kötet következő fejezetének írásai foglalkoznak. *Gaál Károly* elvi és módszertani kiindulópontja a „hagyományos” és a „kulturális ökológia” fogalmainak értelmezése. Esze-

rint a hagyományos kultúra különböző faktoroktól függően nemzedékről nemzedékre változott, mindegyik alakította. Miként megy végbe ez a változás egy bizonyos tárgy – például a húsvéti himes tojás – esetében, egy meghatározott közösségben? A dél-burgenlandi horvát anyanyelvű település – Stinátz – díszített húsvéti tojásának példáján megtudhatjuk, miként marad ez a tárgy a minták, színek, technika, funkció változásai ellenére is, egy közösség műveltségének szerves része.

Pozsony Ferenc ősi gyökerű agráritus interetnikus vonatkozásait vizsgálja egy erdélyi szász közösség példáján: a vízkultusszal kapcsolatos látványos hiedelmek és szokások sorából a sónai szászok víz- és csorgótisztító ünnepségének menetét írja le, mely sokban emlékeztet a székelységnél elterjedt kút- és forrástisztítással kapcsolatos rítusokra, eső- és termékenységvarázslásokra. Az ünnepi jellegű szokás ismertetését megelőzően áttekinti a magyarság folklórában a vízhez, forrásokhoz kapcsolódó hiedelem- és szokásanyagot, de megemlíti a román *paparudă* és a *délszláv dodola* analóg szokásokat is.

Oláh Gyula írása az ormánsági egykézés klasszikus falupéldáján – Kemsén – különös demográfiai jelenségre hívja fel a figyelmet: a születések nemi arányának eltolódására, melyre egy lehetséges antropológiai magyarázatot is keres. A Pro Christo egykori falukutató munkaközösség adatainak értékelésével, és a kérdés legújabb nemzetközi szakirodalmának felhasználásával érdekes feltevésekre jut, melyek végső soron itt is a kultúra komplex vizsgálatának fontosságát bizonyítják.

Halász Péter a csángó életformának egy történeti vonatkozását ismerteti: eredeti módszerű tartalomelemzéssel olyan számadatokat „csihol ki” századunk eleji, eddig feldolgozatlan román nyelvű forrásanyagból, melyek fontos adalékokkal szolgálnak a Román környéki, ún. északi csángók egykori vallási életéhez és szokásaihoz. A történeti-szociológiai-néprajzi adatszerzés és értelmezés a katolikus egyházközösségek jövedelmének összetételét, az egyházi szolgáltatások járandóságának mibenlétét, mennyiségét, típusait rekonstruálja, a papság és a hívők „rendszerabályozott” szokásait, miközben arra is rámutat, hogy „hagyomány és gazdasági célszerűség hogyan igyekezett egymás mellett megélni” e teren is.

A *Népi vallásosság, hitvilág* című fejezet vallásos szokásokkal, hiedelmekkel, a hit belső élményvilágával, mágikus varázslások-

kal foglalkozó írásokat von egybe. A tanulmányozott közösségek itt is különböző etnikai-nemzetiségi vagy államiságú környezetben élnek. *Barna Gábor* a vallási néprajz művelőjeként ezúttal is e témakörben választ, a búcsús szokásrend, úgy tűnik, sajátos pannon elemét különíti el, az ún. búcsúkeresztység szokását. A népi vallásgyakorlat rövid történeti jellemzését követően a búcsúkeresztység szokásának tájanként és helyenként eltérő változatait, példatárát ismerteti; ez a magyarok mellett a hazai nemzetiségekre is jellemző gyakorlat elhalványodik, fokozatosan kialszik. A szakirodalom és saját kutatásai úgy mutatják, e szokást Mariazellen vagy a horvátországi Bisztricén kívül csak térségünkben ismerik. Ismeretlen eredete arra a feltételezésre indítja a szerzőt, hogy a szokás netán tágabb múltú, esetleg középkori liturgikus hagyományokban gyökerezik.

A szlovák–magyar nyelvhatáron, a palóc hiedelemvilág, az Ipoly mente falvainak népi gyógyászatáról, hiedelemvilágáról gyűjtött és összegzett adatokat az ipolysági *Csáky Károly*. A születéssel, a gyermekbetegséggel, -halálózással kapcsolatos szokások, mágikus cselekedetek, ritusok feltérképezése gazdag ismeretanyagot eredményez: a szemmel verés, ijedtség, hideglelés stb. népi gyógyítása, folklórja, a gyógyítóasszonyok tevékenysége az emberi élet összetevője volt már a kezdeteknél.

Eperjessy Ernő a magyarországi beás cigányok alig ismert, de feltárára érdemes hiedelemvilágának egyik vonásáról ír; a mágikus, rituális névcsere szokása – mely a hivatalosan rögzített nevek felcserélésével a mindennapi élet különböző területein annyi bonyodalmat okozott – a magyar néphitben is jól ismert váltott gyermek szokáskörébe tartozik. A gyermek újrakeresztelését leginkább súlyos, visszatérő betegségek esetében alkalmazták; a betegségdémonok kijátszását célozza, akik a névcsere miatt „nem ismernek rá” a gyermekre. Eperjessy Ernő az 1950–1960-as években a Somogy megyében élő, több száz fős, archaikus román nyelvet beszélő beás cigány kolónia mese- és népzenei hiedelemanyagát gyűjtötte.

A *Népköltészet* című alá rendezett írások szerzői olyan kolozsvári kutatók, mint Nagy Olga, Faragó József, Almási István, a hazai nemzetiségkutató M. Kozár Mária, Olsvai Imre, a népköltészet olyan művelői, mint Kriza Ildikó, Budai Ilona. Dallamokról, népi prózáról, elbeszéléshagyományról, táncballadákról, archaikus imákról szólnak írásaik, egyúttal sokoldalúan reprezentálják

a népköltészet műfaji változatosságát. A magyar népköltészet meghatározó egysége a Máttyás-hagyomány, melyről *Kriza Ildikó* ír a kötetben. Írásbeliség és szóbeliség egymást erősítve alakította ki az évszázadok során más-más formában megjelenő, sokarcú Máttyás ének- és mondavilágot, a dicsőséges nemzeti király, az okos, igazságos, tréfacsináló, emberközel Máttyás képét. A mese- és mondakincs összetett forrásairól szólva a szerző két, XVIII. századi, eddig ismeretlen aprónyomatványt mutat be, melyek a Máttyás-hagyományt gazdagítják. *Nagy Olga* tanulmánya a népmese vagy népköltészet jellegéből indul ki: a népmese, véleménye és adatgyűjtései szerint, nem a valóságot, hanem annak korrekcióját, egy megálmodott jobb világot kíván nyújtani. Ennek ellenére a realizmus erőteljes jelen van a tündérmesékben, bár a mesemondó közösségek ezt eltérően hordozzák. Leírt eseteiből megtudhatjuk, miként szűri ki a Görgényi-havasok mesemondója a fantasztikumot (leszegényítve a mesét), miként helyettesíti a csodás elemet technikai megoldással, valóságos vonatkozásokkal. A hősök humanizálódnak, deheroizálódnak a népi prózában, olykor a mitikus lények is emberré válnak. Esztétikai megállapításai a szatirikus prózai műfajok realizmusára, a népi abszurd jellegzetességeire is kitérnek.

A Duna mente népeiről szóló tanulmányok a mai magyar néprajzkutatás magas tudományos színvonalát dokumentálják, forrásértékűek, tudományos hozamukkal a nemzetközi szaktudományt gyarapítják, melynek érdeklődésére méltán tarthatnak számot. Ennek az érdeklődésnek megy elébe a szerkesztő akkor, amikor – gondos eseti mérlegelés eredményeként – több idegen nyelvű összefoglaló közlése mellett dönt. A nemcsak 2–3 világnyelvre, hanem a térség országainak nyelveire – románra, szlovákra, oroszra stb. (olykor akár 6 nyelvre) fordított rezümék is a közeledés, a megismerés kölcsönösségét kívánják szolgálni. Más értelemben ugyan, de kivétel e szemléletből a bartóki, a kodályi felfogás és módszer, „különböző országok illetékes kutatóinak baráti együttműködésének”, a kelet-európai egybehangolt nemzetközi (folklór-) kutatásnak fontossága.

A kötetet *Csoma Gergely* moldvai csángó felvételei illusztrálják, melyek a magyar néprajzkutatás sajátos, színvonalas műfajához tartoznak.

Demeter Zayzon Mária

Néhány északkelet-magyarországi évkönyvről

Ha csak felületes szemlét tartunk is házánk évkönyvirodalma felett, szemünkbe tűnik, hogy az éppen itt, Borsod-Abaúj-Zemplén, valamint Szabolcs-Szatmár és részben Hajdú-Bihar megyékben, tehát Északkelet-Magyarországon oly nehezen meginduló és oly lassan nekilendült helytörténeti-honismereti érdekű évkönyvirodalom mily nagy mértékben megerősödött és mennyire általánossá vált. Sikerült az évkönyvkiadás, -megjelentetés szükségességét elég jelentősen bevinni a köztudatba ahhoz, hogy most, napjaink különböző szükségintézkedései ellenére is megjelenhetnek.

Az évkönyvkiadások szükségességének propagálásában, amint az egyszerű filológiai munkával is megállapítható, Hajdú-Bihar megyei, közelebbről debreceni példák alapján Miskolc, illetve Borsod-Abaúj-Zemplén megye jár az élen. Mégpedig azért, mert területünkön itt alakultak ki, sőt, tevékenykednek régtől fogva azok az intézmények, mozgalmak, szövetségek egyesületek, amelyek hivatásukból következően, mondhatni hagyományos módon, évkönyvekben adnak hírt az általuk végzett vagy a segítségükkel környezetükben folytatott tudományos-közművelődési munka eredményeiről. A miskolci *Herman Ottó Múzeum* évek óta sokrétű, igen élénk és felettebb értékes kiadványozási munkát végez, aminek csak egy része az évkönyv-megjelentetés. Sajnálatos, hogy a nagy kiterjedésű, múzeumokkal jól álló megye egyetlen más múzeumában sem adnak ki évkönyvet. Ez az „évkönyvkiadási koncentráció” más megyebeli évkönyvek esetében is megállapítható: a Magyar Történelmi Társulat borsod-abaúj-zepléni csoportja *Borsodi Történelmi Évkönyv* című kiadványa ugyancsak Miskolcon jelenik meg (legutóbbi száma, a VI. kötet 1979-ben). Az is természetes, hogy a *Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár* évkönyvei is itt, Miskolcon jelennek meg (a legutóbbi, a IV. kötet 1981-ben). Bár a megye három, sőt négy részből – történeti és néprajzi tájból, csoportból – állása nemcsak kívánatossá, hanem lehetővé, sőt szükségessé is tenné más megyebeli helységeiben is „levéltári évkönyv” megjelentetését. Leginkább talán a nagyszerű fióklevéltárral is rendelkező Sátoraljaújhelyen, a zempléni hagyományokra támaszkodva. A megyebeli iskolák, illetve a hozzájuk kapcsolódó „tudományos gyűjtemények” évkönyvkiadása, -megjelentetése

tekintetében mindenféleképpen kiemelkedik a sárospataki református kollégium „utóintézményének”, a *Tudományos Gyűjteményeknek* most induló évkönyvkiadása (az első kötet 1991-ben jelent meg). A megyében működő kulturális-közművelődési szervezetek, egyletek, társaságok stb. közül a legeredményesebb évkönyvkiadó tevékenységet pedig a sátoraljaújhelyi *Kazinczy Ferenc Társaság* fejtette ki *Széphalom* című kiadványával (eddig három kötete jelent meg, a legutóbbi 1990-ben).

Különösen gazdag és rendkívül változatos kiadvány-megjelentetési kép tárul elénk akkor, ha csak a Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből eddig említett öt intézmény – megyei múzeumi szervezet, megyei levéltár, Történelmi Társulat, Sárospataki Tudományos Gyűjtemények, Kazinczy Ferenc Társaság – más természetű, azaz nem évkönyv jellegű kiadványait is nézzük. Sajnos nem mondható el a gazdagság, változatosság Szabolcs-Szatmár megyéről, ahol pedig a borsod-abaúj-zepléni szervezetekhez, intézményekhez hasonló szervezetek, intézmények ugyancsak jelen vannak és igen jó, eredményes munkát végeznek. A nyíregyházi *Jósa András Múzeum*, mint megyei múzeum igen nehezkésen, nagy csúsásokkal és gyakori összevonásokkal jelentet meg ugyan évkönyveket (a legutóbbi az 1989-ben megjelent XXIV–XXVI., azaz az 1981–1983. évi kötet volt), de közel sem olyan rendszeresen, mint a Herman Ottó Múzeum. Hasonlóan működik a *Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár* is ezen a téren. Legutóbbi évkönyve 1989-ben jelent meg. A megyében ezen két intézményen kívül egyedül még a nyíregyházi *Bessenyei György Tanárképző Főiskola* jelentet meg évkönyveket. El lehet mondani, hogy bár erősen összevontan és a főiskolán folyó szakképzésnek megfelelően tagolva és célkitűzésekkel jelennek meg ezek az évkönyvek, mindegyikük eredményesen szolgálja a tudományos, sőt, kimondottan a lokális tudományos kutatás érdekeit. Ebből következően a főiskola évkönyveinek közleményei, mint például a történelmieket, a földrajziakat, a nyelvjárásiakat-névtaniakat természetesen helytörténeti érdekűek. Minden eddig említett évkönyvnél itt, a nyíregyházi tanárképző főiskola évkönyveinél érvényesül leginkább a tudományági mutáció, az a megjelenési forma, hogy az egységesen megjelentetett tanulmányokat nemcsak különlenyomatokként emelik ki a kötetekből, hanem az egyes tudományágak valamennyi közleményét összefogva is kiemelik és tudományszakonként elkülönítve is közreadják.

A Hajdú-Bihar megyei évkönyveket – az itt-ott megtalálható igen szép előzmények ellenére is – a kelet-magyarországi évkönyvek ösztönző modelljeinek tekintjük. Különösen érvényes ez a megállapításunk a miskolci múzeumi évkönyvekkel kapcsolatban, hiszen világos, hogy *Komáromy József* is, de aztán utódai is különösképpen a debreceni Déri Múzeum nagy hagyományokkal bíró, mindmáig rendszeresen, lehetőleg összehasonlások nélkül megjelenő évkönyveit vették mintául. Abban azonban már nem tudták vagy nem is akarták a hajdú-bihari múzeumi évkönyvkiadást követni, hogy a megyei múzeum mellett a megyei múzeumhálózat egyes, különösen fejlettek múzeumi is adjanak ki évkönyveket, mint Hajdú-Biharban a hajdúböszörményi *Hajdúsági* és berettyóújfalui *Bihari Múzeum* is teszi, egyébként országosan egyedülállóan. Merőben más a helyzet a levéltári évkönyv esetében. Bár az immár 18. kötetét közreadott *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár* évkönyveit is vehették volna mintául, például a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár évkönyveivel, nem így történt és nem is ilyen alapokon fejlődött tovább. Annak idején *Román János* egy minden tekintetben önálló levéltári évkönyvsorozatot indított, amely mellett a levéltárban folyó és a levéltárhoz kapcsolódó, szinte kizárólagosan történeti-helytörténeti jellegű kutató- és feldolgozó munka eredményeit publikáló számos más, sokszor külön, önálló sorozatot is jelentő, leginkább segédleteket és forráskiadásokat tartalmazó számos kötet látott napvilágot. *Csorba Csaba* sem változtatott ezen a renden, illetve egy mindenki által csodált, rendkívül szétágazó, sokoldalú kiadványpolitikával a levéltár nem évkönyv jellegű kiadványait fejlesztette óriásivá. Ebben a tevékenységben viszont a Hajdú-Bihar megyei kiadványozó szervek nem követték. Sajnos, Hajdú-Biharban és Debrecenben nem alakultak ki azok az évkönyvkiadványok, amelyek a klasszikus értelemben vett évkönyveket kiegészítették volna, akár az egyesületi, társasági, akár az iskolai területben gondolkodunk. Nem is szólván a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltár számos, ma már bibliográfiailag is alig számon tartható, rendkívül változatos, helytörténeti-honismereti célokat szolgáló kiadványairól. Az általunk tárgyalt évkönyvkiadványoknak még leginkább megfelel a *Kölcsy Ferenc Tanítóképző Főiskola* évkönyve, ami azonban úgynevezett vándorévkönyvből fejlődve ki, eléggé rendszertelen megjelenésű.

A Hajdú-Bihar megyei, debreceni évkönyvek még azért lehetnek – különösen a Déri Múzeum évkönyvei, illetve a más megyebeli múzeumok évkönyvei is – példamutatóak, mert legkövetkezetesebben betartják az *évkönyvműfaj* alapvető követelményét, azt tudniillik, hogy rendszeresen közölnek az intézmény életéről, munkájáról jelentéseket, kimutatásokat. Sőt más, ugyancsak a jelentések kategóriájába tartozó egyéb közleményeket is; mint például rendszeresen közreadják a munkatársak bibliográfiáit. Talán mondanunk sem kell, hogy a jelentések és a jelentésszerű közlemények – például bibliográfiák, állagjegyzékek, repertóriumok stb. – közreadását az évkönyvek elengedhetetlen funkciójának tartjuk, és nemcsak az illetékes intézmény, szervezet történetének könnyen hozzáférhető dokumentálása, hanem tudománytörténeti fontossága miatt is kiemelten kezeljük.

Az előzőekben elmondottakat néhány északkelet-magyarországi évkönyv ismertetésével illusztráljuk. Elsőnek a miskolci Herman Ottó Múzeum három legutóbbi évkönyvét mutatjuk be. Az elsőt, a XXV–XXVI. kötetet (az 1986–1987 évre szólót) *Dobrossy István* és *Viga Gyula* szerkesztette (Miskolc, 1988. 888 old.) *Tanulmányok Szabadfalvi József tiszteletére* címmel is ellátták. Az évkönyvet a megyei múzeum igazgatójának, a Herman Ottó Múzeum évkönyvkiadványozási tevékenységét megújítójának, *Szabadfalvi Józsefnek* 60. születésnapja alkalmából állították össze. Ez a törekvés azonban közvetlenül csak két közleményben érvényesül: *Ladányi József*: Szabadfalvi József 60 éves; az egész kötetet bevezető közleményében és ezt követően *Ikvai Nándor*: A megyei múzeumok negyedszázada (1962–1978) című írásában. A továbbiakban az évkönyv a régtől fogva használatos, hagyományossá érlelődött szaktárgyi rendben – Régészeti tanulmányok 16; Történeti tanulmányok 13; Néprajzi tanulmányok 20; Művészettörténeti tanulmányok 7; Fotó- és vizuális kultúra 2 és Természettudományok 2 – összesen hatvan tanulmányt tesz közzé. A szerkesztők jó munkája, a szerzők közismerten kiemelkedő munkásságán alapuló hírneve önmagában is garancia arra nézve, hogy a mennyiség minőségi kiválósággal párosul a kötetben. Az évkönyv sajnos nem közöl évi, illetve kétévi jelentést, munkatársi bibliográfiát, nyilván az évkönyv sajátos volta – emlékszáma, ünnepi köszöntőkötet – és a különben is nagy terjedeleme miatt. A kötet természetéből kö-

vetkezik, hogy az évkönyvben publikált minden közlemény igyekezett Szabadfalvi Józsefre, múzeumigazgatói tevékenységére, szervező-szerkesztő, illetve egyetemi oktatói, tehát pedagógiai munkásságára, tudományos kutató- és feldolgozótevékenységére és az ezekhez a mozzanatokhoz kapcsolódó egyéb tényezőkre utalni. Ez legtermészetesebb módon a nagyszámú néprajzi közleményben sikerült. A néprajzi tanulmányok túlsúlya nemcsak Szabadfalvi József szakterületére, hanem az utóbbi időben örvendetesen megnőtt néprajzi érdeklődésre is jellemző. Nagyon nehéz volna és célunk sem lehet, hogy az évkönyv tanulmányait tartalmilag ismertessük. Inkább a közölt anyagban, a közölt anyagokon keresztül megnyilatkozó tendenciákat, szerzői-szerkesztői elveket szeretnénk körvonalazni.

Az évkönyvből elsőnek az tűnik ki, hogy a Herman Ottó Múzeum évkönyve, nem tekintve most az emlékkötet jellegre, nemcsak a Herman Ottó Múzeum, hanem az egész megye minden múzeuma évkönyve is. Ezt az állítást leginkább az a tény igazolja, hogy minden megyebeli múzeum munkatársa, egyes személyes múzeumok esetében ez az egy ember, itt, a Herman Ottó Múzeum Évkönyvében publikál (*Fehér József, Janó Ákos, Bencsik János, Hankóczy Gyula, Bodnár Mónika* stb.). A Herman Ottó Múzeum jó, valóságos, tudományos műhely volta mellett tanúskodik az a tény, hogy a múzeum munkatársai közül sokan „kiemelkedtek”, és hogy ezek a tudományos karriert befutott egykori munkatársak rendszeresen visszajárnak publikálni ebbe az évkönyvbe (*Kemenczei Tibor, Cseri Miklós, Bodó Sándor* stb.). Az is természetesnek tűnik és nemcsak a jelen kötet emlékkötet mivoltából következik, hogy a szomszédos területek, más megyebeli kutatók mellett (*Selmeczi László, Bakó Ferenc, Petercsák Tivadar, Páll István* stb.) országos nevű és jelentőségű szerzők is itt publikálnak (*Nováki Gyula, Gedai István, Czeglédy Ilona, Détshy Mihály, Péter László, Gunda Béla, Paládi-Kovács Attila, Ujváry Zoltán, Mizser Lajos, Losonczi Miklós* stb.) a múzeum igen jelentős jelenlegi munkatársain kívül (*B. Hellebrandt Magdolna, Rémiás Tibor, Viga Gyula, Dobrossy István, Veres László, Fügedi Márta, Vida Gabriella, Végvári Lajos, Kárpáti László, Kunt Ernő* stb.). Az évkönyv abból a szempontból is figyelemre érdemes, hogy a múzeumi évkönyvekkel szemben támasztott követelményeknek megfelelően, a benne közreadott tanulmányok túlnyomó többsége

tárgyát tekintve a múzeum anyagához kötött, azaz múzeumi tárgyról, nemcsak konkrét tárgyakról, tárgyejegyzésekről természetesen, hanem a múzeumban folytatott különböző tudományágak tárgyköréről szól. Azaz ez biztosítja leginkább, hogy a múzeum, mint tudományos kutatóműhely feldolgozásaiban anyagot szolgáltat a közművelődés megannyi ága, köztük a honismeret számára is. Ebből a szempontból is szükséges megemlíteni, hogy az évkönyvben megjelent tanulmányok két részre oszthatók: tekintélyes részük leíró jellegű és közvetlenül szolgálja a múzeumi nyilvántartás – meghatározás, típusba sorolás – célkitűzéseit. Aztán ugyancsak jelentős részük a leírásen túlmutató, összehasonlító, elemző, rendszert alkotó, a kérdéses tárgy történeti, funkcionális és változásvizsgálati fejlődését, összefüggéseit feltáró, esetleg elméleti következtetések levonására ösztönző írás. A két csoportot az kapcsolja egybe, hogy mindkét feldolgozási mód, szemlélet a lokalitáson alapul, a hely és a helyi kultúrában való elhelyezés, vizsgálat követelményei szerint jár el. Tegyük hozzá mindjárt, hogy a provincializmus veszélye nélkül. Vagy ahogy a bevezető tanulmány mondja: „Szabadfalvi József kezei alatt felnőtt és felnövőben van egy fiatal szakembergárda, akik tevékenységükkel túlnőttek megyénk határain, s egyre inkább helyet követelnek és kapnak az egyes szaktudományok országos léptékű feladataiban. Nem mondhatunk mást – éppen ennek az évkönyvkötetnek a kapcsán sem –, mint azt, hogy a miskolci Herman Ottó Múzeum ténylegesen tudományos műhellyé vált és hogy ennek a színvonalas tevékenységnek szerencsés, jól szerkesztett megnyilatkozásai a múzeum évkönyvei, köztük ez a rendhagyó, Szabadfalvi Józsefet köszöntő kötet is.”

Az ismertetendő második Herman Ottó múzeumi évkönyvet (XXVII., 1988. évi kötet; Miskolc, 1989. 592 old.) *Szabadfalvi József és Viga Gyula* szerkesztette. Ez az évkönyv is emlékkötet, a 70 éves *Végvári Lajos* művészettörténészt köszönti, aki több előkelő fővárosi állás mellett, 1971 óta – eleinte másodállásban – dolgozik elismeréstől övezetten, rendkívül eredményesen Miskolcon, a Herman Ottó Múzeumban. Az évkönyv ennek megfelelően erősen művészettörténeti jellegű, a más természetű közlemények is tárgyakat tekintve művészi-művészeti érdekűek. A kötet 37 tanulmányt közöl, de ezúttal se tartalmaz intézményi jelentést-beszámolót. A szerzők között – arányukat tekintve – sok a nem miskolci, a nem

Borsod-Abaúj-Zemplén megyei, jelezvén ezzel is, hogy elsődlegesen Végvári Lajos tanítványai, tisztelői szólaltak meg benne, dolgozzanak bárhol is.

Ez a miskolci múzeumi évkönyv is bizonyítja, hogy hogyan lehet felülemelkedni a provinciális igényeken, szemléleten, hogy hogyan lehet a helyi adatokat, következtetéseket, gyűjtési és kutatási eredményeket bekapcsolni nemcsak az országos, hanem a nemzetközi tudományosság vérkeringésébe is.

Mindenképpen bővebb ismertetésre szorul az eddig elmondottak igazolásáért is a Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVIII–XXIX. kötete, ami *Szabadfalvi József és Viga Gyula* szerkesztésében, 1991-ben jelent meg, 670 oldalon.

Ez az évkönyv tagolatlanul közli a tanulmányokat, szám szerint 35-öt. A közlemények sorrendisége bizonyos régen kialakult rendet követ. Elöl állnak a régészeti, aztán jönnek a történetiek (agrártörténetiek, ipartörténetiek, művelődéstörténetiek), majd pedig a néprajziak (mind a tárgyi néprajz, mind pedig a szellemi néprajz-folklór területről); aztán a művészettörténetiek és a muzeológiaiak (módszertanik) zárják a sort. Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy az évkönyv ezúttal sem tartalmaz úgynevezett jelentést vagy évi beszámolót, de munkatársi bibliográfiát se. Pedig ezekre éppen az olyan nagy intézményeknek, szerteágazó munkát végző szervezeteknek van szükségük leginkább, mint amilyen a Herman Ottó Múzeum is.¹

Ennek az évkönyvnek csupán a legutolsó közleménye jelentésszerű. Az viszont szembeütő, hogy nagyjából ugyanaz a munkatársi gárda jelentkezett, amely már hosszú idő óta meghatározó tényezője a miskolci, Borsod-Abaúj-Zemplén megyei múzeumi tevékenységnek. Rendkívül fontos jellemvonása az is a kötetnek, hogy minden közlemény helyi kérdéseket tárgyal. Még a nem miskolci vagy megyebeli szerzők írásaira is érvényes ez.

Mindezzel párhuzamosan azt is elmondhatjuk, hogy minden közlemény kiérlelt, a tudományos feldolgozás törvényszerűségei szerint, általában bőséges és széles körű tudományos apparátus felvonultatásával, eredeti kutatások alapján készült. Egy-

ben ezek azok a tényezők, amelyek a különben változatos, egymástól tárgyukat tekintve sokban különböző írásokat valami komplex helytörténeti egységbe foglalják és alkalmassá teszik őket a honismereti tevékenység felhasználására.

A Borsodi Levéltári Évkönyv utolsó megjelent (IV. kötet, szerkesztette: *Román János*, Miskolc, 1981. 324 old.) kötetéről elmondható, hogy nagyszerűen egészítette ki a maga sajátos tárgyválasztásával, de még inkább feldolgozási módszerével a Herman Ottó Múzeum évkönyveit. Talán azt kell megjegyeznünk velük kapcsolatban, hogy sokkal inkább szakszerűbbek, azaz levéltári természetűek az egyes tanulmányok, és éppen a levéltári kötődések következtében lényegesen lokálisabbak, helybeliek, mint amazok. Felmentvényként elmondjuk azt is, hogy a levéltári évkönyv ritka megjelenését és mostani nagy, egy évtizedes csúszását is magyarázza a levéltár más természetű, rendkívül mozgalmas és gazdag kiadványmegjelentető, publikációs munkája.

Ezt a munkát Román János kezdte el és *Csorba Csaba* országosan feltűnővé fejlesztette. Ez az utolsó levéltári évkönyv 13 tanulmányt tartalmaz. A szerzők elsősorban a levéltár munkatársai, de ebben az esetben is szép számban találhatók köztük úgynevezett „külső munkatársak” mind helyből, mind pedig a megyéből, köztük nem egy esetben országos viszonylatban is ismert, elismert tudósok.

Csizmadia Andor közigazgatástörténeti (Urbárium és közigazgatás a feudális kori Apátfalván), *Vass Előd* a megyebeli török adóztatás viszonyairól (Borsod megye török adóztatása az egri vár eleste előtt, 1544–1596), *Pap Miklós XVI–XVIII. századi halászendtartásokról* (Bodrog-felső-tisza halászendtartások a XVI–XVIII. században), *Högye István* a hegyaljai vásárokról (Hegyaljai vásárok, piacok, 1711–1849), *Mondy Miklós* sátorlajújhelyi építéstörténeti vonatkozásokról (Zemplén megye székházának és levéltárának építéstörténete), *Nagy Géza* közigazgatástörténeti adatokról (Adatok Karcsa község közigazgatásának történetéhez), *Dömötör Sándor* a betyáréletéről és egy betyárballadáról (A „kegyetlen betyárvilág” és Jáger Jóska balladája), *Nemesik Pál* a borsodnádasdi munkásság migrációs viszonyairól (Adatok a borsodnádasdi munkásság betelepüléséhez, munkamegosztásához és migrációjához, 1864–1909), *Seresné Szegő Anna* a miskolci közművek egy része történetéről (Miskolc város víz- és csatornahálózatának történetéből, 1884–1944), *Lehoczky Alfréd* munkásmozgalmi-eszmetörténeti viszonyokról (A forradalmi munkásmozgalommal szemben álló ideológiai és politikai törekvések a századfordulón Borsod megyében), *Vida József* párttörténeti határozat-hatáskutatási kér-

¹Az évkönyv részletes tartalmát lásd a Honismeret 1992. 1. sz. 137. old. (Szerk.)

désekről (Az MKP KV 1956 nyarán született határozatainak hatása Miskolcon, különös tekintettel az értelmiségre), *Kun László* a forradalom leverését követő idők helyi politikai harcairól (Politikai harcok Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1956. november 18.–december 11. között), *Madarász György* pedig az 1956-ot követő idők megyebeli termelőszövetkezeti helyzetéről (A termelőszövetkezeti mozgalom helyzete Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az 1956-os ellenforradalomtól a konszolidáció befejezéséig) jelentett meg közleményt.

A levéltári évkönyv anyaga tekintélyes részét kitevő munkásmozgalmi, az 1956-os forradalommal mint ellenforradalommal foglalkozó cikkek presszionáltsága mellett időszerűtlenségük is szembetűnő. Ebből az évkönyvből is kitetszik, a levéltári évkönyvek – és nyilván más levéltári kiadványok is – sokkal inkább ki voltak téve az aktuális, mondhatni napi politikai kérdések feldolgozása kényszerének, mint a múzeumiak. Holott a munkásmozgalomnak, a párttörténetnek külön, önálló levéltárak és levéltári kiadványok álltak rendelkezésre. Minthogy ezek a munkásmozgalmi és párttörténeti közlemények, ha korlátozott forrásbázisra épültek is, ha szempontjaik egyáltalán nem is voltak objektívek, jó pozitívista termékeként sok adatot megőriztek, értelmeztek, végeredményben a további kutatások, összevetések számára hasznosaknak minősíthetők.

Közéről sem hasonló a helyzet a Magyar Történelmi Társulat borsod-abaúj-zempléni csoportja kiadásában megjelent *Borsodi Történelmi Évkönyv VI.*, még 1979-ben megjelent kötetével. A *Dobrossy István* által szerkesztett évkönyv nagyjából azonos szerzők 16 tanulmányát tartalmazza. Mint egy egyesület, társulat, tehát társadalmi formáció évkönyve a szerzők körét a múzeumi és a levéltári „tágítás” után egy új irányba, a társadalom irányába bővíti. Ezért kaphatnak helyet a szerzők közt országosan elismert kutatók, történészek mellett az intézményhez nem, vagy csak kevésbé köthető, de társadalmilag elismert, számon tartott szakemberek is. Ezért nincsen ebben az évkönyvben semmiféle aránytalanság, előnyben részesülő rész vagy rovat, esetleg blokk, hanem a jól működő kiegyensúlyozottságra, arányosságra találhatunk benne jó példát.

Évkönyvünkben *Gyimesi Sándor* – országos nevű társadalomtörténészünk – a manufaktúrakutatásról (A manufaktúrakutatás elméleti problémái), *Katona Imre* – ugyancsak országosan ismert kerámia-iparművészettörténeti kutató, az északkelet-magyarországi kőedényekről (Kőedény-manufaktúrák Északkelet-Magyarországon), *Veres László* az üvegiparról (A Bükk hegység üveghu-

tái), *Berecz József* a 48-as történelem forrásairól (Perczel Mór kéziratok széljegyzetei Széchenyi Istvánról), *Dömötör Sándor* – vezető etnográfusaink egyike – Eötvös József északkelet-magyarországi kapcsolatairól (Eötvös József Borsod megyében és miskolci kapcsolatai), *Barsi Ernő* iskolai-, irodalomtörténeti adalékokról (A sályi iskola hatása Gárdonyi Gézára), *Denke Gergely* a nemzetiségi kérdés egyik személyes részletéről (Mocsári Lajos és a nemzetiségek), *Csoma Zsigmond* agrártörténeti kérdésről (Adatok Nagyváthy János életéhez és munkásságához), *Dobrossy István* Miskolc 16–17. századi árucseréviszonyairól és az árucseréhez kötődő szokásokról (Üzletkötések, alkuk és áldomások. Adatok Miskolc 16–17. századi gazdasági és jogtörténetéhez), *Fügedi Márta* 18–19. századi viselettörténeti adatokról (18–19. századi miskolci kereskedő számadáskönyvek, limítációk és vagyonösszeírások viselettörténeti adatai), néhai *Komáromy József*, a Herman Ottó Múzeum nagynevű igazgatója, a 18–19. századi miskolci nyomdászatról (Szigethy Mihály és a miskolci nyomdászat a 18–19. században), *Iglói Gyula* egy múlt századi városszabályozási tervről (Miskolc első városszabályozási terve 1897-ből), *Veres László* század eleji megyei műemléki felmérésről (Szendrei János 20. század eleji műemléki felmérései Borsod megyében), *Joó Tibor* a táj pálos kolostorairól (A pálos kolostorok építéstörténeti, gazdaság- és művelődéstörténeti jelentősége), *Pap Miklós* Tokaj kulturális életéről (Tokaj iskola- és művelődéstörténete a felszabadulásig) és végül *Deák Gábor* a középfokú kereskedelmi szakoktatás történetéről írt (A magyarországi középfokú kereskedelmi szakoktatás története 1935-től 1970-ig).

A Borsodi Történelmi Évkönyv ezen legtöbb megjelent száma közleményeit tekintve az elmondottakon kívül még azt állapíthatjuk meg, hogy a szerkesztő a borsodi tájat eléggé tágan értelmezi, sőt, egyes közlemények országos összefoglaló szempontokat követnek. Különösen ezek a tanulmányok teszik világossá, hogy a korábban ilyen tekintetben elhanyagolt Miskolc valószínű, nemcsak táji – a hármas tagoltságú óriási megye nagy táji –, hanem országos jelentőségű kulturális központtá, ha szabad így fogalmazni: „műhelyvárossá” fejlődött.

Furcsa módon ezt fejezi ki a nem Miskolc ellenében, de a táj- és művelődéstörténeti hagyományokra építő új kulturális központokat létrehozó több megyebeli kezdeményezés. Közülük legerősebbnek látszik az immár harmadik évkönyvét is megjelentetett sátoraljujhelyi *Kazinczy Ferenc Társaság*. A Kazinczy Társaság két sátoraljujhelyi intézményre támaszkodva fejt ki országos kitekintésű tájkultúra-kutató és -építő, korántsem egysíkú – mondjuk irodalmi, irodalomtörténeti – tevékenységét. Az egyik az ősi múltra visszatekintő, jelenleg fióklelvél-

tárként működő, volt *Zemplén Megyei Levéltár*, a másik pedig a réges-régi kezdeményezéseket maga mögött tudó, ám valóságos működését nem régen megkezdő *Kazinczy Múzeum*. A társaság legfőbb mozgatója, egyben a *Széphalom* című évkönyv szerkesztője, maga is kiváló irodalom- és pedagógia-történész, *Kováts Dániel*. A levéltár nagyszerű helytörténész igazgatójával, *Högye Istvánnal* és a múzeum lelkes, elismert helytörténeti tevékenységet folytató igazgatójával, *Fehér Józseffel* együtt munkálkodva igyekszik előrevinni a szűkebb *zempléni* és *abauji* táj kulturális életét. Talán sehol se jobban, mint itt, a sátoraljaújhelyi munkálataknál tapasztalható leginkább a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár két aktív munkatársának, a nagyszerű szervező-, kutató-, helytörténész- és szerkesztő-kiadó munkát végző *Csorba Csaba* igazgatónak és a kiadványozás, tipográfiai munka terén kiváló *B. Balsai Jolánnak* alkotó közreműködése.

A *Széphalom* 3. száma (A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, szerkesztette: Kováts Dániel. Sátoraljaújhely, 1990. 360 p.) három részre tagoltan 28 közleményt tartalmaz. A Kazinczy és társai örökségéből című fejezet főleg irodalomtörténeti vagy az irodalomtörténet egyes kérdéseivel kapcsolódó más természetű – például művészettörténeti – tanulmányokat közöl.

Az itt közreadott munkálatok közül kiemelkedő *Busa Margit* (Kazinczy, a szabadkőművesek titkára), *Kováts Dániel* (Két szerkesztő: Batsányi és Kazinczy), *Sz. Kúrti Katalin* (Kazinczy és a debreceni művészeti élet) és *Biró Ferenc* írása (A Kazinczy-kutatások helyzete, 1988). Az Abauj és Zemplén századaiból című fejezetből pedig *Molnár István* (Az abauji településfejlődés), *Siska József* (Hegyaljai református iskolák a 17–18. században), *Bencsik János* (Tokaj adózóinak 1765-ös összeírása), *Balassa Iván* (Erdélyi János, a folklór kutatója), *Szentimrei Mihály* (Erdélyi János, mint főkönyvtárnok) és *B. Balsai Jolán-Csorba Csaba* szerzőpáros (Régi és új címerek megyénkben) munkálatait emelhetjük ki. Hasonlóan gazdag az utókor és társaságunk életéből című fejezet is. Elmondhatjuk végre azt is, hogy egyedül ebben a fejezetben, illetve évkönyvben található beszámoló-jelentés-szerű írás. Különböző fejezetek következő dolgozataira hívjuk fel a figyelmet: *Katona Rezsőné* emlékezése (Emlékezés Péchy Blankára), *Dankó Géza* (Kazinczy-örökségünk ma), *Fehér József* (A Kazinczy Kör története I. 1902–1914), *Horpácsi Sándor* (Beszélgetés a Kazinczy Ferenc Társaság elnökével). Különleges fontossággal bír és az aktív társasági életre vall az a cikk, amely Újabb tiszteletbeli tagjaink cím alatt, a hagyományoknak megfelelően Benda Kálmánt, Morvay Pétert, Dankó Imrét és Ruzsicskay Évát mutatja be. Rövid cikk szól a

társasági emlékérem jutalmazottairól és a társaság kiadványairól.

Miután 1951-ben a nagy hírű *Sárospataki Református Kollégiumot* is felszámolták, egyházi kezelésbe került, illetve maradt a főiskola több gyűjteménye: mindenekelőtt a *nagykönyvtár*, aztán az egyház- és iskolatörténeti, valamint egyházművészeti gyűjtemény (*múzeum*), az *Egyházkerületi Levéltár* és az *Ujszászy Kálmán* professzor által kezdeményezett, szervezetten és folyamatosan gyarapított vallás-, egyházzociológiai *adattár*. A kényszerhelyzet is eredményezte, hogy Ujszászy Kálmán professzor ezekből az intézményekből – például mutatva más hasonló helyzetben lévő gyűjteményeknek is – egységes gyűjteményt hozott létre, a *Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeit*. A kollégiumi főépület déli szárnyába húzódtott és még a kollégium legrégebbi épületei közül most is álló, úgynevezett küldöttségi szállások nevű épületben rendezkedett be. A rendkívül szerény körülmények közt működő intézmény minden tagozata, elsősorban Ujszászy Kálmánnak, de nemkülönben kiváló munkatársainak – *Czegle Imrének*, *Román Jánosnak* és *Koncz Sándornak* – is köszönhetően példátlan fejlődésnek indult, és ozatlan elismerést vívtak ki maguknak egyenként is és összességükben is, nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi tudományosság részéről. Az önálló tudományos műhelyé formálódott Tudományos Gyűjtemények gyakorlatilag semmiféle publikációs lehetőséggel sem rendelkeztek. Pedig már a 1960-as évek elejétől nyilvánvalóvá vált valami rendszeres kiadványnak a szükségessége. Erre azonban 1991-ig nem kerülhetett sor. Az évkönyv megjelentetéséhez a közvetlen mintát, illetve példát a jóval később keletkezett Ráday-gyűjtemény *Benda Kálmán* indította (és szerkesztette) évkönyvei adták. A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek első évkönyve az 1989/1990 évekről 1991-ben jelent meg, *Kiss Endre József* szerkesztésében. Az, hogy ez az évkönyv a sárospataki Tudományos Gyűjtemények első évkönyve, valamint az a körülmény, hogy maga a Tudományos Gyűjtemények is új szervezésű – korábról ilyen szervezetben ismeretlen – intézmény, érthetővé teszi, hogy az évkönyv tekintélyes hányada a gyűjtemények kialakulásának, működésének történetével foglalkozik. Az évkönyv 29 közleményét az *Előszón* kívül 7 rovatba sorolva tárja elénk. A rovatcímek a közlemények tartalmáról ezúttal is megfelelően tájékoztatnak. A *Sárospataki Tudomá-*

nyos Gyűjtemény Részlegeinek Szolgálatából rovat két közleménye adja meg a kiadvány évkönyv jellegét. *Nagy Barna* Végrendelet (Írtam Salzburg táján, 1956. augusztus 8-án, hazafelé robogó vonaton) című verse (aláírása: Nagy Barna Az Alma Máter könyvtárának küldöm fiúi szeretettel: N. B.) az érzelmdús kötődés és felelősségérzet művészi kifejezése, s mint ilyen, voltaképpen nem itt volna a helye. Viszont jól kifejezi azt a fájdalmas ragaszkodást, felelősségteljes kötődést a felszámolt Sárospataki Református Kollégiumhoz, ami nemcsak az azóta meghalt és végső kívánságának megfelelően a pataki temetőben nyugvó *Nagy Barna* professzorban, hanem nagyon-nagyon sokakban élt és hatott és végül is a főiskola újjraéledéséhez vezetett. Az ebben a rovatban közreadott másik közleményt az évkönyvműfajt meghatározó évi jelentés iskolapéldájának is tekinthetjük. *Szentimrei Mihály* Jelentés a Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei 1989. évi életéről és munkájáról szóló részletező, de ugyanakkor összegező közleményéről van szó. A második rovat tartalmilag szorosan kapcsolódik az elsőhöz és a gyűjtemények egyik sajátos és rendkívül fontos „missziós” feladatvállalásának, rendkívül eredményes munkájának ismertetéséből áll: *Misszió határok fölött. A Sárospataki Tudományos Gyűjtemények egyházi, nemzeti, kulturális tevékenységéről*. Ez a rovat az egyes egységek beszámolóit közli. Legtöbbjük a kérdéses gyűjteményrész, -egység történeti bevezetésével kezdődik. A sárospataki Amerikagyűjteményt *Ujszászy Kálmán*, a múzeumot *Szentimrei Mihály* (ezen belül a múzeum úrasztali terítőgyűjteményét *Pocsainé Eperjesi Eszter*), a Köszöntjük Babos Sándor lelkeszmisszionáriust című kiállításuk anyagát ugyancsak *Pocsainé Eperjesi Eszter*, az Országok, városok a világ tájai Sárospatakon című anyagrészt *Deákné Bilkey Ruth*, Cs. Szabó László hagyatéki könyvtárát *Baranyai Katalin*, a Tudományos Gyűjtemények Nagykönyvtárának 1989. évi életét pedig *Szentimrei Mihály* ismerteti. Ezt az alapjelentési-beszámolóit blokkot több, a gyűjtemények kisebb egységeit vagy csak egyes mozzanatokát ismertető cikk egészíti ki: *Kissné Lovász Éva* Szemle a határokon túli magyar sajtóból címen vázolja fel a Sárospataki Gyűjteményeknek a határainkon túli magyarokkal foglalkozó tevékenységét; *Hörtsik Richárd* saját bibliográfiáját közli; *Kiss Endre József* pedig itt, ebben a részben adja közre rövid, francia nyelvű, szinte címszavakból összeállított gyűjte-

ményi tájékoztatóját (Les collections scientifiques). Ezt a rovatot *Rolla Margit* verse (A gyermek visszanéz II. Erdélyre) zárja.

Az évkönyv voltaképpen tudományos ismeretterjesztő közleményei csak ezt követően kezdődnek, a harmadik rovatban. A rovat címe: *Egyháztörténet*. Az egyháztörténet fogalmát meglehetősen széleskörűen értelmezve, a rovatban főleg művelődéstörténeti, illetve irodalomtörténeti közleményeket adnak közre: *Szentimrei Mihály* Benignák, kódexmásoló apácák, nők a középkori magyar egyházban; *Kiss Endre József* Reformáció és könyvkultúra a XVI. századi Magyarországon; *Czegle Imre* Carmen prometicum című tanulmányokat. A negyedik rovatban két cikket jelentetnek meg *Comenius örökségéből* rovatcím alatt. *Szentimrei Mihály*: Comenius zsebkönyve a Sárospataki Nagykönyvtárban és *Koncz Sándor*: Comenius teológiája című írását. Az ötödik rovat is rövid, *A pataki kollégium évszázadai* rovatcím alatt három közleményt ad közre: *Szentimrei Mihály*: A humanizmus, a reformáció és a sárospataki kollégium; *Nagy Barna*: Pataki csillagok; *Szentimrei Mihályné*: A pataki iskola nehéz évtizede című írásait. Ehhez a rovatához kapcsolódva adja közre *Szentimrei Mihály* a kollégium 1618. évi törvényeit (Iskolai törvények 1618-ból). A hatodik rovat címe: *A pataki kollégium történetének dokumentumaiból*. Három jelentős történeti-iskolatortényeti értékű okmány közreadásáról van szó. Mindhárom a legújabb korban, az iskola nehéz időszakában készült (*Nagy Barna*: Tanévnyitó beszéd 1949. szeptember 11-én; Kivonat a sárospataki református kollégiumnak Sárospatakon, 1951. évi augusztus hó 31-én tartott ülése jegyzőkönyvéből és a Tiszáninneni Református Egyházkerület határozata a teológiák összevonása tárgyában). A hetedik rovat egyes tartalmú és formájú; emlékeztetéseket, nekrológszerű írásokat, emlékeztetőket tartalmaz. *Rolla Margit* A sárospataki vár alatt című versével volt pataki diák nagyapjára; *Szentimrei Mihályné* Szentmihályiné Szabó Mária; *Nagy Barna* Marton János sírkövénel című írásában Marton János egyháztörténész professzorra; *Szentimrei Mihály* Rolla Margitra; *Geréb László* pedig – az 1949. szeptember 11-én írt Sárospataki emlék című versében – a „Bodrog-parti Athén” egyéniségmeghatározó hangulatára emlékezik.

A Tudományos Gyűjtemények évkönyve az emlékek, emlékeztetések, a közreadandók bőségének zavarával küzdve még nem tudta kialakítani évkönyve szerkesztési hagyomá-

nyait. Feltétlenül szükségesnek látszik, hogy az évkönyvkiadást folytassák, hogy mielőbb kialakulhassanak az évkönyvszerkesztés és -kiadás szempontjai. Úgy véljük, hogy a Sárospataki Gyűjtemények évkönyveinek kevésbé kell ismeretterjesztőnek lennie, a hangsúlyt az aprólékos beszámoló-jelentési részen kívül a színvonalas tudományos közleményekre kell fektetni. Netán a forráskiadásokra, már csak azért is, mert ezek a dolgozatokkal kapcsolódhat be a Gyűjtemények leginkább a környezet – Északkelet-Magyarország –, aztán a magyar, sőt, a nemzetközi tudományosság vérkeringésébe.

Szabolcs-Szatmár megyéről megállapíthatjuk, hogy bár helytörténeti-tudományos érdekeltsgű intézményei elég széles körű publikációs tevékenységet fejtenek ki, az évkönyvkiadás meglehetősen szerény. A Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár és a Bessenyei György Tanárképző Főiskola évkönyveinek mellőzésével a Jósza András Múzeum két legutóbbi évkönyvét ismertetjük. Az első a XXIV–XXVI., 1981–1983-ra szóló, 1989-ben megjelent kötet jól illusztrálja azt, hogy a Jósza András Múzeum évkönyvei rendszertelenül és nemcsak nagy csúszásokkal, hanem többszörös összevonásokkal is jelennek meg. Ezenkívül ez a kötet tükrözi legmesszebbmenően a debreceni Déri Múzeum évkönyvei hatását. Már csak azért is, mert az *Ujváry Zoltán* hathatós közreműködésével, *Németh Péter* szerkesztésében közreadott évkönyvet ugyanaz a debreceni nyomda állította elő, ugyanolyan formában, tördeléssel stb., mint a Déri Múzeum évkönyveit is készítő Piremon Nyomda (472 old.). Bizonyára a hármas összevonás és a nagy csúszás is közrejátszott abban, hogy ez az évkönyv sem teljes értékű évkönyv, mert sem évi jelentést, beszámolót, se a munkatársak bibliográfiáit nem tartalmazza. Ezt a kötetet különben a Jósza András Múzeum, illetve a nyíregyháza-sóstói falumúzeum munkatársa, igazgatója, *Erdész Sándor* hatvanéves jubileumának szentelték. Ez abban is meglátszik, hogy az évkönyvben közreadott tanulmányok nagy hányada néprajzi, közelebből folklór tárgyú, valamint abban is, hogy a Jósza András Múzeum és más Szabolcs-Szatmár megyei múzeumok etnográfus munkatársai mellett szép számban szerepelnek az évkönyvben az ország minden részéből, minden intézményéből néprajzosok, folklóristák.

A hatvanéves *Erdész Sándor*val két közlemény foglalkozik. *Németh Péter* *Erdész Sándor* hatvanéves címmel *Erdész Sándor* életét és munkásságát

ismerteti. A kötet végén pedig jelzetlenül, *Erdész Sándor* szakirodalmi munkássága címmel, egy 1988. december 31-én lezár, 76 tételű válogatott bibliográfiát találunk. Az emlékkönyvet *Gunda Béla* (A magyar ethnobotanika európai távlatai), *Dankó Imre* (Bátor Opos-Vid és Beowulf. Angolszász–magyar mondapárhuzam az Ecsedi-láp sárkányának mondájában), *Ujváry Zoltán* (Népmonda, népi emlékezés és helytörténet), *Lukács László* (Szent István király a néphagyományban), *Mogyorósi Sándor* (Rémalkotó néphagyomány? Egy kutyafejű mitikus lény nyomában), *Dömötör Ákos* (Magyar protestáns ördögbeszélések), *Voigt Vilmos* (A magyar verses epika. A hősepika kutatástörténete), *Hankóczy Gyula* („Ördögsgöt tudok...” – Az alföldi dudások hiedelemtörténetéhez), *Bartha Elek* (Népi vallásosság és paraszti műveltség), *Dám László–D. Rácz Magdolna* (Adatok Nyírbátor néphitéhez), *Bodnár Zsuzsanna* (A házhoz kapcsolódó szokások, hiedelmek Szabolcs-Szatmárban), *Szabadfalvi József* (A méhek tavaszi kibocsátásának napjai), *Bödi Erzsébet* (Szláv adatok a kígyókultusz összehasonlító vizsgálatához), *Madaras László* (Az avar hitvilág néhány eleme a jászapáti-nagyszállás úti temető sírjából), *Selmecci László* (Nagyszállási adatok a keresztleletlen gyermek eltemetéséhez), *Kriza Il-dikó* (A változó karácsony), *Szabó László* (A felnőttkor szokásai), *Balassa Iván* (A sírfeliratok kezdőformáihoz), *Nozák László* (Kopjafák és fejfák), *Páricsiné Nagy Judit* (Az erotika vizsgálata a folklórban), *Zsupos Zoltán* (Egy 1676-os rozsnói boszorkányper), *Farkas József* (Szólásmondások a kocscordi nép beszédében), *P. Szalay Emőke* (Fazekaslegények köszöntőversei), *Dévai János* (Egy nyíradonyi nótafa), *Ratkó Lujza* (Énekes-táncos bőjti játékok Érpatakon), *Balázs Gusztáv* (A nagyecsedai cigányok táncélete), *Ókrosné Bartha Júlia* (Válogatás a dobudzsai török népek folklórjából), *Szabó Sarolta* (A Szabolcs megyei céhes életből, XVII–XIX. sz.), *Füvessy Nikó* (Nagy András, debreceni kontár fazekas Miskolcon), *Kotics József* (A méhészper tanulságai), *Cservenyák László* (A napraforgó termesztése, feldolgozása és olajos ételek Nyíresaholyban), *Páll István* (Ember- és állatábrázolások a magyar népi építészetben), *T. Bereczki Ibolya* (Vászonszöttek Tiszafüreden és környékén), *Tóth János* (Viselettörténeti adatok a Jászságból), *Felbősné Csizsár Sarolta* (A népi mosás Szatmárban és Beregben), *Benkő Éva* (Szatmár megye néprajzi leírása 1854-ből), *Csizsár Árpád* (A szatmári és beregi aprófalvak zsidósága és a falu kapcsolata a századfordulótól az 1940-es évekig), *Bárh János* (Jankováci rákok vallomásai), *Tólas László* (Eremkinseletek gazdasági és kereskedelem történeti tanulságai), *Soltészné Pádár Ilona* (Nyárády Mihály néprajzkutató portréja), *Körek József* (A beregi múzeumról. Elhangzott Vásárosnaményban 1953. október 21-én) tanulmányai teszik magas színvonalú, országos, sőt, olykor nemzetközi szempontokat is figyelembe vevő tanulmányköteté.

A nyíregyházi Jósza András Múzeum legutóbbi évkönyve (XXVII–XXIX., 1984–1986. évi kötet, *Németh Péter* főszerkesztő-

mellett *Istvanovits Eszter* szerkesztette; Nyiregyháza, 1990. 373 old.) szinte teljes mértékben régészeti tárgyú anyagot közöl. Ugyanakkor közelebb kerül az évkönyv műfajához is, mert ha jelentést nem is, de munkatársi bibliográfiát közöl, valamint néhány, a Szabolcs-Szatmár megyei múzeumok életével, működésével kapcsolatos muzeológiai természetű írást is. Ennél az évkönyvkötetnél változás az is, hogy bár az évkönyv korábbi, a debreceni Déri Múzeum évkönyveitől származó formáját, tipográfiáját megtartotta, nem Debrecenben nyomták, hanem Nyiregyháza, a Grafik Nyomdában. Ez az évkönyv 16 közleményt tartalmaz. Ahogy már említettük, zömükben régészeti vagy a régészethez közvetlenül kapcsolódó – például antropológiai, építészeti-műemléki, műemlékvédelmi stb. – tárgykörokből.

Az évkönyvet *Korek József* nekrológia vezeti be Csiszár Árpádról (1912–1989). Ezt követi egy megemlékezés *Rómer Flórisról* (1815–1889) halálának százéves évfordulója alkalmából. *Istvanovits Eszter* és *Kurucz Katalin* jelentése következik ezután az 1987/88. évi Szabolcs-Szatmár megyei ásatásokról és leleteikről. A továbbiakban *Istvanovits Eszter* régészeti (A Felső-Tisza-vidék legkorábbi szarmata leletei 2–3. századi sírok Tiszavasváriból), *Szathmáry László* antropológiai (A tiszavasvári emberi csontvázleletek vizsgálatának előzetes eredményei), *fNemeskéri János-Szathmáry László* ugyancsak antropológiai (A tiszadobókenézi mesterségesen torzított koponya ember-tani vizsgálata), *Vörös István* régészeti (Szabolcs ispánsági székhely Árpád-kori állatsontleletei), *Muraközi Ágota* iptörténeti-műemléki (Adatok a 17. századi harangok kérdéséhez a Felső-Tisza-vidéken), *Páll István* néprajzi-műemléki-műemlékvédelmi (Százszármalmok Északkelet-Magyarországon a 18–19. században), *Szabó Sarolta* iptörténeti-néprajzi (Céhes emlékek a Jósza András Múzeumban), *fCsiszár Árpád* ugyancsak iptörténeti-néprajzi (Szatmár-beregi kismesterségek), *Felbősné Csiszár Sarolta* iskolatörténeti (Adalékok a beregi elemi népiskolák 19. század eleji történetéhez), *Riczu Zoltán* egyháztörténeti, műemléki-műemlékvédelmi (Zsidó építészeti emlékek Nyiregyháza), *Bene János* újkortörténeti-muzeológiai (Az őszirózsás forradalom emlékanyaga a Jósza András Múzeumban), *Szathmáry László-Szilágyi Katalin-Tóth Ilona* antropológiai-demográfiai (Kvantitatív dermatoglyphiai jelek vizsgálata egy türccsei családsovévényben) tanulmányai követik egymást. Az évkönyvet *Kajati Eleonóra-Mészáros Ágnes* munkatársi bibliográfiája zárja (A Szabolcs-Szatmár megyei múzeumok igazgatósága tudományos munkatársainak szakirodalmi tevékenysége 1984–1986-ban).

Ennek a két múzeumi évkönyvnek az ismertetése is meggyőzhet bennünket arról, hogy a közreadott közlemények nagyszerűen egészítik ki, teszik teljesebbé az északkelet-magyarországi társadalomtudományi,

társadalomtörténeti kutatásokat, illetve nagy gazdagságban bocsátanak helytörténeti-honismereti anyagot a népszerűsítés, ismeretterjesztés, a közművelődés rendelkezésére. Úgy véljük, hogy a gyakori összevonások és a nagy csúszások ellenére is a Jósza András Múzeum évkönyvei, amelyek egyúttal a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei múzeumok évkönyvei is, eredményesen zárkoznak fel a Borsod-Abaúj-Zemplén, illetve az ezután ismertető Hajdú-Bihar megyei évkönyvek, következetesebben szólva múzeumi évkönyvekhez.

A már többször példaértékűnek mondott debreceni, *Déri múzeumi* évkönyvekről ezúttal csak néhány futó megjegyzést teszünk. A két másik, Hajdú-Bihar megyei, évkönyvet kiadó múzeum (a hajdúböszörményi *Hajdúsági* és a berettyóújfalui *Bihari Múzeum*) évkönyveit pedig éppen csak, hogy megemlítjük. Helyettük a *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár* évkönyveiről fogunk bővebben szólni, illetve az utolsó, a XVIII. kötetet bővebben fogjuk ismertetni.

A debreceni Déri Múzeum 1988. évi, 1990-ben megjelent évkönyve a *Déri Múzeum Évkönyveinek LXVII. kötete*. Az évkönyv-megjelentetés hosszú tartama, a nagy szerkesztői gyakorlat kiérlelt ennél az évkönyvnél bizonyos szerkesztési hagyományokat. Ezek közül a legfontosabb az, hogy a Déri Múzeum évkönyvei tényleges intézményi évkönyvek, amennyiben 1969-től kezdődően következetesen tartalmaznak évi jelentéseket az intézet tevékenységéről és önálló *muzeológia* fejezetében rendszeresen közlik a Hajdú-Bihar megyei múzeumi szervezet munkatársainak bibliográfiáit. A másik jelentős hagyomány, hogy az évkönyv anyagát szakcsoportokba osztva közli, külön-külön a *természettudomány*, a *régészet*, a *történelem*, a *néprajz*, a *művészettörténet*, az *irodalomtörténet-művelődéstörténet* és a *muzeológia* körébe vágó munkálatokat. Figyelemre méltó az a hagyomány is, hogy igyekeztek (és ez a legutóbbi időkig sikerült is) az évkönyveket rendszeresen, évenként megjelentetni; csúsztatással nemigen találkoztunk ezeknél az évkönyveknél. Hasonlóképpen állunk az összevonásokkal is. Összevonásokra csak a legutóbbi időkben került sor, a nyomdai-kiadási nehézségek miatt. De összevonásra ennél az 1990-ben kiadott évkönyvnél sem került sor. A Déri Múzeum évkönyveinek szerkesztési gyakorlata igen jó és felettebb hasznos abból a szempontból is, hogy a hajdúsági érdekelt-ségű írásokat átadja a *Hajdúsági*

Múzeum évkönyvének, illetve a bihari tárgyúakat a *Bihari Múzeum* évkönyvéhez juttatja el. Ilyenformán a megye két másik múzeuma évkönyvei és a Déri Múzeum évkönyve között a lehető legjobb, koncepciózus, egymás tevékenységét kiegészítő, teljesebbé tevő kapcsolat áll fenn. A hajdúbosszorményi *Hajdúsági Múzeum* első évkönyve 1973-ban jelent meg, *Bencsik János* szerkesztésében. Az évkönyvsorozat most a VI. kötetnél tart, ez 1987-ben jelent meg. A Hajdúsági Múzeum évkönyve az eredeti terveknek megfelelően kétevenként, a berettyóújfalui Bihari Múzeum évkönyvével egymást váltogatva jelenik meg. A Bihari Múzeum első évkönyve 1976-ban jelent meg *Héthy Zoltán* szerkesztésében; igen igényesen, kezdetektől fogva szaktudományi ágankénti csoportosításban. Ez az évkönyv is rendszeresen közöl jelentéseket. A Bihari Múzeum legutóbbi évkönyve a IV–V. számú, ez 1986-ban jelent meg.

A *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár* 1974 óta jelentet meg példamutató rendszerességgel évkönyvet. Az évkönyvsorozat legutóbbi, XVIII. kötete most, 1991-ben jelent meg (szerkesztette: *Gazdag István*, 280 old.). A szerkesztő már az első számban kialakította az évkönyv „rovatait”, amelyeken a csaknem két évtized alatt vajmi kevés módosítás esett. Ez a levéltári évkönyv szigorúan vett levéltári és ezzel összefüggésben történeti, sőt bátran állíthatjuk, hogy helytörténeti tárgyú, sok forrásközlést tartalmazó tanulmánykötet.

A XVIII. kötet *Tanulmányok* fejezetcím alatt 11 közleményt tartalmaz. *Balogh István* (Oklevelek a nemesek és Debrecen mezőváros viszonyához, 1484–1570), *Gecsényi Lajos* (Kelet-magyarországi kereskedők a nyugati távolsági kereskedelemben 1546-ban), *Takács József* (Toronyórákészítők és -kezelők Debrecenben 1770–1830), *Sipos Sándor* (Az iskolázatás helyzete a XVIII–XIX. századi debreceni Sipos családban), *Major Zoltán László* (Adatok Debrecen város szegényügyének kérdéséhez a reformkorban), *Bényei Miklós* (Az Alföld című debreceni lap terve 1846-ban), *Ujlaky Zoltán* (A Hajdú vármegyei törvényhatósági bizottság tevékenységének néhány kérdése 1925–1929), *Surányi Béla* (Adatok Hajdú-Bihar megye és Debrecen két világháború közötti szarvasmarha-tenyésztéséhez), *Gazdag István* (A debreceni kertészek kulturális egyesületei a második világháborúig), *Mervó Zoltánné* (Adalékok a Debreceni Tanárképző Intézet Gyakorló Gimnáziumának történetéhez, 1936–1949), *Filep Tibor* (Politikai restauráció és megtorlás Hajdú-Biharban, 1956–1957) tanulmányai adatgazdagságukkal tűnnek ki. Az évkönyv másik rovata, a *Műhely*, még inkább adatokkal, illetve a levéltári munka, kutatás módszereivel foglalkozó közleményeket tartalmaz (*Szendiné Orvos Erzsébet*: A rehabilitá-

ciós iratok levéltári kutatása; *Papp József*: Debrecen város mikrofilmtára és a helytörténetírás). Az évkönyv állandósult rovatává vált a *Zoltai Lajos munkáiból* című fejezet is, amelyben *Radics Kálmán* évente egy hozzáférhetetlen vagy elfeledett Zoltai-tanulmányt közöl újra. Ebben az évkönyvben az Eltűnt és feledésbe menő helynevek Debrecen határában című, 1923-ban a Debreczeni Képes Kalandriomban megjelent tanulmányt adta újból közre. A *Visszaemlékezés* rovatban *Béres András*: Visszaemlékezés a Debreceni Népi Együttes negyvenéves történetére című közleményét adták közre. Pár éve az évkönyv önálló rovatává fejlődött a *Kronológia* című fejezet is, ami folytatólagosan közli *Gazdag István* Debrecen város történeti kronológiája című, gondos összeállítását. Ezúttal a VII. részt közli, ami 1901–1911-ig terjedő évtized debreceni eseménytörténetét tartalmazza. Hasonló folyamatos közlemény számára tartották fenn a *Bibliográfia* rovatot. Ebben a sorozatban közlik *Bényei Miklós* nagy gondval és nagy gyakorrattal készített Hajdú-Bihar megye helytörténeti irodalma című összeállítását (ezúttal az 1990-re vonatkozó adatokat tették benne közre). Különösen ez a rovat, illetve az ebben sorozatosan közölt helytörténeti bibliográfia a legmegfelelőbb segédanyag a helytörténészek, a honismereti tevékenységet folytatók számára.

Talán mondanunk sem kell, hogy ezeket az évkönyveket, évkönyvtípusokat a regionalitás szempontjai szoros egységbe integrálják. Anélkül, hogy akár regionális szinten is provinciálisak lennének. A legkülönfélébb, alapvetően *komplex helytörténeti* tárgyú közleményeik ugyanis részben a szerzők széles körű tudományos érdeklődése és tájékozottsága, részben pedig a szerkesztők tág horizontja, magas fokú összevető készsége következtében nem maradhatnak meg a mégoly lokális tárgy esetében sem a provincializmus korlátai között. Az sem lehet senki előtt sem kétséges, hogy ezek az északkelet-magyarországi évkönyvek reprezentálják az itt folyó tudományos munkát, ezek az évkönyvek képviselik, illetve igazolják az itteni intézményekben folyó tudományos tevékenységek eredményeit. A néhány, részletesebben ismertett évkönyv tartalmáról pedig azt mondhatjuk, hogy ezek, illetve az itt nem említett évkönyveknek, évkönyvtanulmányoknak a mellőzése, a legkülönfélébb feldolgozások, kutatások alkalmával való megkerülése nemcsak lehetetlen, hanem bünyös mulasztás is. Olyan, ami az ezek mellőzésével készített tudományos munkálatok hitelüket veszti. Ezen a nagy és látszólag csupa szuperlatívuszokat tartalmazó ismeretesen túl természetesen tudnunk kell azt is és nem is szabad elhallgatni, hogy az ezekben az évkönyvekben közreadott tanulmányok nem egyenletesek, nem egyformán jók, még kevésbé kiválóak. De ezekkel is foglalkozni kell minden további kutatónak, hiszen min-

den, a kimondottan gyenge évkönyvközleménynek is – ha más nem – tudománytörténeti jelentősége van. Évkönyv-évkönyvtípus ismertetésünket azért kezdtük északkelet-magyarországi évkönyvekkel, mert itt, ezen a területen volt, ezen a téren legnagyobb a fejlődés, sőt azt is megkockáztathatjuk kijelenteni, hogy ezeknek az évkönyveknek, illetve az ezeket az évkönyveket megjelentető intézmények munkájának köszönhetjük, hogy az egyoldalúan technikai érdeklődésű és műszaki tudományokkal foglalkozó Miskolcon nemcsak hogy meggyökerezett a társadalomtudományok és a művészetek számos ága, hanem azt is, hogy hovatovább ezek a tudományágak magas szinten intézményesültek is és soha nem látott virágzásnak indultak. Hasonló a helyzet – véleményünk szerint ugyancsak az évkönyveket megjelentető intézmények munkája nyomán – Szabolcs-Szatmár megyében is. Itt talán azzal az egyéni színezéssel kell számolnunk, hogy a Szabolcs-Szatmár megyei évkönyvek sajátos profilként adták közre a megye értékes, ám kevesek által ismert műemlékeiről szóló tanulmányokat. A Hajdú-Bihar megyei évkönyvekről pedig itt, az összegezésnél is azt mondhatjuk, hogy nagyon nagy hatással voltak a Borsod-Abaúj-Zemplén és a Szabolcs-Szatmár megyei évkönyvekre. Mind indulásaikkor, mind a szerkesztés, mind a kiadás-megjelentetés, illetve mindezek személyi feltételeinek megteremtésében is. Ezért is, erre a hatásra tekintve is lehet, sőt kell az északkelet-magyarországi évkönyveket regionálisan szemlélni és értékelni.

Dankó Imre

MÁRFY ATTILA

Pécs színház-történetének forrásai a Baranya Megyei Levéltárban (1886–1949)

Egy vidéki város életében mindig is nagy szerepet játszott a színház, nemcsak a kulturális és társadalmi, hanem a városi élet összességére kihatott ez a tény mind a XIX., mind pedig a XX. században. Hézagot pótolhat tehát a kiadó, a Magyar Színházi Intézet és a Pécsi Egyetemi Színpad, amikor a Színház-történeti Könyvtár 24. köteteként, a Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása című kutatási program keretében, annak támogatásával megjelentette ezt a munkát.

A Baranya Megyei Levéltár fiatal fővelétárosa, Márffy Attila vállalkozott arra a feladatra, hogy a tudományos kutatóhelyen őrzött levéltári anyagot átnézze színház-történeti szempontból, és köztegye gyűjtőmunkája eredményét. Ha csak azt nézzük, hogy milyen nagy anyagot kellett átneveznie, és abból 2500 levéltári iratról följegyzés, adatbank is készült, máris nagy jelentőségűnek tarthatjuk a munkát. Az összeállítás azonban ennél sokkal többet hozott létre. Mivel ilyen nagy terjedelmű anyagot igen nehéz lett volna publikálni, és ezek a források közel sem voltak azonos jelentőségűek, a szűrőmunka után fennmaradt 1038 regesztából álló sorozatot tett közzé.

Nagy jelentőségű feladat volt a válogatás túl a korszakok szerinti tagolás, amely egyben a majdan megírandó összefoglaló pécsi színház-történet megírásának alapja is lehet. Mivel a város állandó színházépületének létesítésére az első intézkedések 1886. február 13-mal kezdődnek, ez a dátum lett a kiindulópont. Az első korszak a mai színház megnyitásáig, 1895. szeptember 26-ig terjed. A második korszakot „hőskorszak”-nak írja az összeállító, amikor a pécsi színház is elfoglalja a helyét a vidéki színházak rendszerében, műsorpolitikájában is idomulva hozzájuk. Ezekben az években válik ugyanakkor a helyi kulturális élet talán legfontosabb centrumává. Ez a korszak az első világháborús utolsó színházi évad végéig, 1918. június 6-ig terjed. A következő – időben a legrövidebb, de jellegénél fogva mégis élesen elkülöníthető – korszak az az időszak, amikor Pécs és Dél-Baranyát az antant–szerb csapatok szállták meg, és a színházi kultúra a nehéz belső helyzet, a szerb annexiók törekvések ellenére is működött.

A harmadik korszak az antant–szerb megszállás utáni első színi évad elejétől, 1921. szeptember 9-től 1938. augusztus 3-ig tartott. Ez az a korszak, amikor a legbővebb anyagmennyiség állott rendelkezésre, és amelyet az összeállító így jellemez: „A Trianon utáni időszak új problémáit, törekvéseit, súlyos és tartós következményeit, a felhígult közizlés és az értékeremtő próbálkozások ellentétes tendenciáit kísérhetjük nyomon...”

Az 1938/39-es színi évadtól kezdődően országosan bevezették az ún. staggionerrendszert, Pécs az I/A. kerület központja lett, cseretársulatok váltották egymást Dél-Dunántúl színházaiban. Ez a rendszer 1942 májusáig volt érvényben, és a VI. korszak az 1942. május 12-i dátummal kezdődik. S hogy

Kárpátalja 1918–1991¹

a színház történet korszakai nem mindig esnek egybe a történelmi korszakhatárokkal, bizonyítja az utolsó korszak periódikája. A színház ugyanis új rendszerben egészen az államosításig működik, s bár ekkor vannak a legnagyobb szélsőségek, a változatlan működési rendszer lett az irányadó. Ezen korszakot a megújulás szándékai és kudarcai jellemzik. Az 1949. augusztus 9-i dátum előtt is már érzékelhető volt az államosítás utáni évtizedek egyik-másik hátránya, ami már természetesen – akárcsak az 1886 előtti időszaknál – egy új munka összeállításának igényét villantja föl.

Az összeállító azonban nem áll meg a periodizációnál. A korszakokom belül az alábbi témacsoportokat állította föl: igazgatási ügyek, színházépítési, műszaki fejlesztési, fenntartási, tatarozási ügyek, a működést elősegítő gazdasági-pénzügyi iratok, a társulati és személyi források, a műsorra, a művészeti tevékenységre vonatkozó ügyek és a sajtóügyek, a vendéjátékok, föllépések ügyei.

Ezt követően függeléklet csatol a munkához, amelyben közli a legfontosabb műszaki dokumentációk és tervrajzok jegyzékét csakúgy, mint a színházvezetők névsorát és működési idejüket, időrendi sorrendben, külön kiemelve dr. Székely György színházvezető személyi dokumentumait, 1943–1947 évkörrel. A művet pontos névmutató is gazdagítja.

Amint ez a vázlatos summázás is mutatja, a 24. kötet nemcsak egy a sok közül, hanem egy olyan mérce, amelyet semmilyen szempontból nem hagyhatnak majd figyelmen kívül azok a szerzők, akik hasonló összegző munkát végeznek a jövőben. Természetesen ez a kötet nem összefoglaló színház történet is egyben, s nemcsak azért, mert mind az 1886 előtti, mind az 1949 utáni évtizedek földolgozása hiányzik, hanem azért is, mert ez a kötet nem tartalmazhatta azokat a forrásokat, amelyek nem találhatóak meg a levéltárban. Ezek főleg a sajtóanyagra és a művészi munkára vonatkoznak. Ez a kötet is el fog készülni nemsokára, s a szerző, Futaky Hajnal munkájának megjelenése után lesz teljes ezen évtizedek színház története. Tehát Pécs gazdag színház történetéről még legalább három könyv megjelenése várható, s bátran elmondhatjuk: Márffy Attila úttörő munkát végzett. A későbbi összegzés előtt is van azonban egy támpont, amelyet útmutatónak vehetnek a kezükbe az ezen téma iránt érdeklődők. (Bp., 1990. 398 old.)

Dr. Vargha Dezső

E terület, amely egy évezreden át a történelmi Magyarország szerves része volt, az első világháború után több alkalommal került – magyar és ruszin (ukrán) lakosságával együtt – politikai változások következtében egyik államból a másikba. Ezekről a súlyos megrázkódtatásokkal járó változásokról ad képet – a történelmi eseményeket tárgyilagosan regisztráló és értékelő, gazdagon dokumentált könyvében Botlik József és Dupka György.

Ezek a történelmi változások hosszabb-rövidebb idő elteltével követték egymást: 1919. március 21-től május 5-ig Felső-Magyarország és része Ruszka Krajna (Rutén Tartomány) néven állt fenn. 1919. május 6-tól 1938. november 2-ig Podkarpatská Rus (Kárpátaljai Oroszország; a nép nyelvén Pidkarpattya – Kárpátalja) néven volt a Csehszlovák Köztársaság integráns része. A bécsi döntés után e terület magyarlakta része Kárpátalja (vagyis a Kárpátok alján elterülő sík vidék) néven visszakerült Magyarországhoz. Ukránlakta része (a hegyvidék) Zakarpatszka Ukrajina néven 1939. március 15-ig – a magyar hadsereg bevonulásáig – önálló államként állt fenn. 1944 novemberétől 1946 januárjáig a helyi ruszin nép vette kezébe e régióban a hatalmat. 1946 januárjától Szovjet-Ukrajnával történt egyesülése után Kárpátontúli területként áll fenn mindmáig.

A szerzők konkrét adatok felsorolásával mutatnak rá művükben arra, hogy e területen egymást váltó államok hátrányos helyzetbe hozták a területükön élő magyar lakosságot a többi kisebbséggel együtt, mind gazdasági, mind művelődési vonatkozásban. Céljuk az volt, hogy a kisebbségi sorsban levő nemzetiségeket beolvasszák. Ezt a politikájukat leginkább a legnagyobb kisebbségükkel, a magyarsággal szemben alkalmazták. Az elnemzetlenítés különösen azokat a rétegeket sújtotta, amelyek fokozott mértékben függtek a mindenkorai államhatalomtól, vagyis az állam szolgálatában levőket: a köztisztviselőket, tanárokat, tanítókat, rendőröket, vasutasokat stb.

A csehszlovák kormány megkülönböztető politikája következtében rendkívül hiányos volt a magyarlakta terület óvoda- és iskolahálózata. Számos faluban, sőt város-

¹Botlik József–Dupka György: *Ez hát a hon...* Mandátum–Universum–Patent Kiadóvállalat, Budapest–Szeged–Ungvár, 1991, 300 old.

ban nem volt magyar óvoda. Ungvárott és Munkácson megszüntették a magyar gimnáziumot és csak Beregszászon hagyták meg, egy cseh igazgatóval az élén. Működött ugyan egy magyar kereskedelmi középiskola Munkácson, és néhány polgári és tanonciskola a városokban. Ezeknek igazgatója azonban egyetlen esetben sem volt magyar.

A földreform kapcsán előnytelen helyzetbe hozták a magyar parasztságot. S emellett csehek és szlovákok betelepítésével igyekeztek a földreform során felszított magyar birtokokon megbontani, a színmagyar Tiszaháton és egyebütt, a magyar népesség egységét.

Hátrányos helyzetbe hozta a magyarságot az a csehszlovák kormányrendelet is, amely szerint azokban a helységekből, ahol a manipulált népszámlálás következtében 20% alá esett a magyarság létszáma, eltüntették a magyar feliratokat, utcaneveket, cégtáblákat stb.

A magyarságnak a csehszlovákiai politikai életben való részvétele is a megkülönböztetés jegyében történt. A nem magyar képviselő parlamenti mandátumához csupán 19 753 szavazat, a magyar képviselő mandátumához 27 697 szavazat kellett. Ugyanez volt a helyzet a szenátorok mandátumával kapcsolatban is.

Am nem került előnyösebb helyzetbe a kárpátaljai magyarság a Szovjetunióban sem. Ott is megkülönböztetés jutott osztályrészül. Már néhány nappal a felszabadulás után elszenvetde az első súlyos kollektív büntetést. A magyar hadköteles férfiakat november 19-én munkatáborokba hurcolták, ahonnan néhány év múlva csak mintegy 35%-uk tért vissza, a legtöbb esetben rokkantan, betegen. A többiek a táborokban levő embertelen körülmények és nehéz munka következtében elpusztultak.

Ezt követően került sor – a szovjet katonai közigazgatás megszűnése után – Kárpátalja „újraegyesítésére” Szovjet-Ukrajnával. Molotov ezt így indokolta meg: „Kárpátontúli Ukrajnát a IX. században elszakították igazi hazájától, amikor a magyar arisztokraták és kapitalisták uralma alá került (merő anakronizmus: a IX. században arisztokraták és kapitalisták! S. L.). Minden ukránnak állandó álma volt, hogy testvéreiket Ukrajnához csatolják.”

A tanítás a terület magyarlakta részében létesített négy- és hétosztályos iskolákban kezdődött meg, amelyek a későbbiek folyamán csak részben alakultak át tízosztályos iskolákká. Ezek java részében a magyar pedagógusok mellett magyarul is tudó ruszin (ukrán) tanítók, tanárok működtek, a legtöbb esetben nem magyar nemzetiségű igazgató vezetésével. A magyar óvodák sokáig nem nyíltak meg, és később is csak szörványosan. A magyar tanítási nyelvű iskolák jelentős részét egy idő múltán orosz-ukrán-magyar iskolákká alakították át, mindig „a szülők óhaját” hozva fel indokul ezzel az intézkedéssel kapcsolatban.

A városok és falvak nevét évtizedekig nem volt szabad magyarul használni, ezt a tilalmat csak nemrégiben oldották fel.

Az önálló magyar nyelvű hetilapot, az 1920-as évek elején indult Munkás Újságot megszüntették, és helyette az ukrán nyelvű Zakarpathska pravda tükröfordításaként megjelenő Kárpáti Igaz Szót indították el. Hosszú évtizedek után 1965-től részben, 1967. március 8-tól teljesen önálló magyar lappá alakult át.

A sztálini rendszer éveiben és hosszú ideig később is, számos megkülönböztetés érte a kárpátaljai magyarságot, mert nem volt hivatalos képviselője. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség létrejöttével azonban új korszak kezdődött a kárpátaljai magyarság társadalmi és művelődési életében.

E könyv értékét növelte volna, ha gondosabban szerkesztik. Számos téves adat és sajtóhiba fordul elő benne: Fedor János írói neve nem Kovács Kálmán, hanem Kovács Károly. Szabó Imre és Ilku Pál nem volt a Munkás Újság munkatársa. A Magyar Írás folyóirat nem 1936, hanem 1937 végéig állt fenn. A Tatra folyóirat nem 1936-ban, hanem 1937-ben indult. Tamás Mihály regényének címe nem Szép Angéla, hanem *Szép Angéla háza*. Neufeld László nem azonos Neufeld Bélával, aki az utóbbinak öccse volt. Heiszter András nem volt a Sarló tagja stb.

Az *Ez volt a hon...* fontos és hasznos kiadvány. Az első olyan könyv, amely hitelesen ábrázolja e terület magyarságának életét napjainkig. A negatívumok feltárásával lényegében számba veszi azokat a problémákat, amelyek megoldásától függ az ott élő magyarság fennmaradása.

Sándor László